

دانشگاه الزهراء (س)
دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه
جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته علوم قرآن و حدیث

عنوان
رویکرد تفسیری مفسران معاصر به حقوق زن در ازدواج و طلاق

استاد راهنما
دکتر سهیلا جلالی کندی

دانشجو
زهرا مولوی

اسفند ۱۳۹۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه الزهراء (س)
دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه
جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته علوم قرآن و حدیث

عنوان
رویکرد تفسیری مفسران معاصر به حقوق زن در ازدواج و طلاق

استاد راهنما

دکتر سهیلا جلالی کندی

استاد مشاور

دکتر فاطمه علائی رحمانی

دانشجو

زهرا مولوی

اسفند ۱۳۹۱

کلیه دستاوردهای این تحقیق متعلق به

دانشگاه الزهراء (س) است.

تقدیم و اهداء

این مسودات ناچیز را تقدیم می‌نمایم به ساحت

پاک و نورانی حضرت بقیة الله الاعظم (عج)

که روزی صدای گامهای آمدنش در

گوش هستی طنین انداز خواهد شد.

تشکر و قدردانی

با حمد و سپاس به درگاه خدای متعال و با صلوات بر محمد و آل محمد

(ص)، به رسم ادب بر خود لازم می‌دانم که از راهنمایی‌های دلسوزانه سرکار

فانم دکتر جلالی (استاد راهنما) و فانم دکتر علایی (همانی) استاد مشاور)،

تشکر و قدردانی نمایم. همچنین از پدر و مادر مهربان و همسر فداکارم که

همواره مشوق اینجانب بوده و در راه اعتلای علمی بنده متممّل زحمات

فراوانی گردیده‌اند، کمال سپاسگزاری را دارم.

چکیده

زندگی زناشویی بر پایه محبت و دوستی بنا شده است. بنابراین در تبیین حقوق هر یک از زوجین، باید علاوه بر جنبه‌های شرعی و قانونی، نگاهی اخلاقی نیز به موضوع داشت. قرآن کریم در آیات بسیاری حقوق زن را مورد توجه قرار می‌دهد و مفسران با توجه به مبانی خود و احیاناً سؤالات ارائه شده به ایشان، در صدد شرح و تفسیر قرآن بر می‌آیند. در این پژوهش سعی شده است، دیدگاه مفسران معاصر - که قاعدتاً توجه بیشتری به مقتضیات زمان و اوضاع اجتماعی داشته‌اند - درباره حقوق زن در ازدواج و طلاق مورد مذاقه قرار گیرد. با بررسی تفاسیر معاصر ملاحظه شد که برخی از آنان علاوه بر توجه به مباحث شرعی و مادی در حقوق زن، به حسن معاشرت، محبت و فداکاری نیز توجه ویژه‌ای داشته‌اند و با تأکید بر مباحث اخلاقی به تبیین حقوق زن پرداخته‌اند. اما مفسرانی نیز تنها به بیان حقوق مادی وی بسنده کرده‌اند. اما متأسفانه، اکثر مفسران، به تحولات اجتماعی و تغییر سبک زندگی در عصر حاضر توجه چندانی نداشته و در بیان حق زن در خانواده و وظائف او در برابر شوهر، شرایط کنونی جامعه را مد نظر قرار نداده‌اند.

کلید واژگان: ازدواج، زن، حقوق زن، تکلیف زن، قوامیت، طلاق، مفسران معاصر.

فصل اول: کلیات.....	۱
۱-۱- مقدمه	۲
۱-۲- کلیات طرح پژوهش	۴
۱-۲-۱- پرسش پژوهش و تبیین آن	۴
۱-۲-۲- پرسشهای پژوهش	۴
۱-۲-۳- فرضیات	۵
۱-۲-۴- اهداف پژوهش و ضرورت آن.....	۵
۱-۲-۵- پیشینه پژوهش	۶
۱-۳- خانواده از نگاه اسلام	۶
۱-۳-۱- اهمیت تشکیل خانواده	۷
۱-۳-۲- آثار روانشناختی تشکیل خانواده	۸
۱-۳-۲-۱- ارضای نیازهای جنسی	۸
۱-۳-۲-۲- آرامش روانی.....	۹
۱-۳-۲-۳- رشد و تکامل شخصیت	۹
۱-۳-۳- اسلام و تشکیل خانواده	۱۰
۱-۳-۳-۱- خانواده در قرآن	۱۰

- ۱-۳-۲- خانواده در روایات ۱۳
- فصل دوم: حقوق زوجین ۱۵
- ۱-۲- حق و تکلیف ۱۶
- ۱-۱-۲- معنی لغوی حق ۱۶
- ۲-۱-۲- معنی اصطلاحی حق ۱۶
- ۳-۱-۲- معنی لغوی تکلیف ۱۷
- ۴-۱-۲- معنی اصطلاحی تکلیف ۱۸
- ۵-۱-۲- رابطه حق و تکلیف ۱۸
- ۲-۲- حقوق مشترک زوجین ۱۹
- ۱-۲-۲- معاشرت به معروف ۲۰
- ۲-۲-۲- آرامش بخشی ۲۶
- ۳-۲-۲- مهرورزی و محبت ۲۹
- ۴-۲-۲- احترام متقابل ۳۲
- ۵-۲-۲- مشورت ۳۳

- ۳۵..... حق انتخاب همسر ۶-۲-۲
- ۳۸..... خواستگاری -
- ۴۰..... جمع بندی -
- ۴۱..... ۳-۲- حقوق خاص زن
- ۴۱..... ۱-۳-۲ مهر
- ۴۲..... ۱-۱-۳-۲ فلسفه مهر
- ۴۷..... ۲-۱-۳-۲ مقدار مهر
- ۵۰..... ۲-۳-۲ نفقه
- ۵۰..... ۱-۲-۳-۲ نفقه در لغت
- ۵۰..... ۲-۲-۳-۲ تعریف اصطلاحی نفقه
- ۵۰..... ۳-۲-۳-۲ نفقه در آیات
- ۵۱..... ۴-۲-۳-۲ علت انفاق شوهر
- ۵۳..... ۵-۲-۳-۲ میزان نفقه
- ۵۵..... جمع بندی -

- ۵۶..... ۲-۳-۳- رفع نیاز جنسی زن
- ۵۸..... - نشوز مرد
- ۶۰..... - جمع بندی
- ۶۱..... ۲-۴- تکالیف زن؛ حقوق خاص شوهر
- ۶۱..... ۲-۴-۱- پذیرش قوامیت مرد
- ۶۱..... ۲-۴-۱-۱- الرجال و النساء
- ۶۳..... ۲-۴-۱-۲- معنی لغوی قوام
- ۶۴..... ۲-۴-۱-۳- تفسیر قوامون
- ۶۶..... ۲-۴-۱-۴- علّت قوامیت
- ۶۶..... ۲-۴-۱-۴-۱- تفضیل
- ۶۸..... ۲-۴-۱-۴-۲- انفاق
- ۷۰..... ۲-۴-۱-۵- نمودهای پذیرش قوامیت شوهر
- ۷۰..... ۲-۴-۱-۵-۱- اطاعت
- ۷۱..... ۲-۴-۱-۵-۲- تمکین

- ۷۱..... ۱-۲-۵-۱-۴-۲ - تمکین خاص
- ۷۳..... ۲-۲-۵-۱-۴-۲ - تمکین عام
- ۷۴..... ۳-۵-۱-۴-۲ - اذن برای خروج از خانه
- ۷۶..... ۶-۱-۴-۲ - عدم پذیرش قوأمیت شوهر؛ نشوز زن
- ۷۹..... ۲-۴-۲ - حفظ غیب
- ۸۰..... - جمع بندی
- ۸۱..... ۵-۲ - طلاق
- ۸۴..... ۱-۵-۲ - حق طلاق
- ۸۶..... ۲-۵-۲ - حقوق زن قبل از قطعیت طلاق
- ۸۹..... ۳-۵-۲ - حقوق زن پس از قطعیت طلاق
- ۹۲..... - جمع بندی
- ۹۳..... - نتایج پژوهش
- ۹۸..... - فهرست منابع

فصل اول

کلیات

۱-۱ - مقدمه

زمانی که اسلام ظهور کرد، زن در شرایط بسیار اسفباری زندگی می‌کرد. در شرایطی که کسی برای وی ارزشی قائل نبود؛ او را طفیلی وجود مرد می‌دانستند، او را عنصر گناه و دوری از معنویات معرفی می‌کردند. این وضعیت تنها مربوط به جزیره العرب که قبائلی بدوی و بیابان نشین بودند، نبود بلکه در اروپای مسیحی و یهودی نیز که موحد بوده و دین در زندگی آنان را پیدا کرده بود این چنین بود. زن را علاوه بر اینکه خود او محال بود در معنویات پیشرفت کند، مانع پیشرفت و ترقی مرد هم می‌دانستند.

اما در مقابل، اسلام جایگاه زن را بالا برد و به او ارزش داد. امتیاز و برتری مردم را تنها منوط به تقوا دانست. زن و مرد را از نظر رسیدن و ترقی در معنویات برابر معرفی کرد. کم‌کم بحث از حقوق زن در سراسر دنیا و در تمام ادیان و بنا بر پایه اعتقادات هر فرهنگ و آیین مطرح شد. در اروپا از ابتدای قرن ۱۷ که سر آغاز نهضت‌های علمی و فلسفی بوده است شعارهایی تحت این عناوین مطرح شد: (تساوی حقوق زن و مرد)، (آزادی زنان)، (عدم حبس زن در حصار چهاردیواری خانه) و ... این تا جایی پیش رفت که زنان در راستای هوسرانی و شهوت طلبی مردان، بهره‌کشی اقتصادی و سیاسی، مورد سوء استفاده قرار گرفتند.

اما اسلام در حد اعتدال به حقوق زن و مرد توجه دارد به گونه‌ای که اجحافی در حق آنها صورت نگیرد. مسأله حقوق زن یکی از اساسی‌ترین مسائلی است که اگر در این مورد به طور صحیح موضع‌گیری شود، به حق یکی از راههای تحقق عدالت انسانی در جامعه محقق گردیده است. قرآن کریم در آیات بسیاری به حقوق زن پرداخته است. این پژوهش به بررسی حقوق زن در خانواده در دو مبحث ازدواج و طلاق می‌پردازد و با توجه به اینکه اقتضایات زمان و تحولات اجتماعی تأثیر مستقیمی بر نحوه سلوک افراد جامعه دارد و حقوق هر یک از افراد تحت شعاع آن قرار می‌گیرد، دیدگاه مفسران معاصر مورد توجه قرار گرفته شده است که به آراء چند مفسر از جمله زحیلی، دروزه، علامه طباطبایی، فضل الله، مدرسی، قرشی و طیب و رشید رضا اکتفا می‌شود.

زوجین دارای حقوق مشترک در خانواده هستند که این حقوق بیشتر مبنای اخلاقی دارند و از جمله می‌توان به معاشرت به معروف و احترام متقابل اشاره کرد که مبنای همه رفتارها و سایر حقوق قرار می‌گیرد.

علاوه بر حقوق مشترک، برخی از حقوق خاص زن، از جمله مهر، نفقه و نیاز جنسی وی مورد توجه است. زن در برابر این حقوق تکالیفی نیز به عهده دارد که مهمترین آنها، پذیرش قوامیت مرد است که سایر تکالیف زن مانند اطاعت، حفظ الغیب، تمکین و اذن برای خروج از خانه، زیرمجموعه آن است. در مبحث طلاق نیز به حقوق زن قبل و پس از قطعیت طلاق پرداخته شده که دیدگاه‌های مفسران از جمله نظرات اخلاقی آنان مورد توجه ویژه قرار گرفته است.

۱-۲- کلیات طرح پژوهش

ابتدا به طرح پرسش مورد بحث در پژوهش و تبیین آن می‌پردازیم.

۱-۲-۱- پرسش پژوهش و تبیین آن :

مفسران معاصر حقوق زن در خانواده را در دو مبحث ازدواج و طلاق چگونه تبیین کرده‌اند؟

زن به عنوان یکی از ارکان اصلی خانواده، دارای حقوقی است که مورد توجه ویژه قرآن کریم می‌باشد. رعایت این حقوق، سبب استحکام نظام خانواده شده و عدم شناخت و توجه به آن در دراز مدت می‌تواند به افزایش ناهنجاری‌های اجتماعی و اخلاقی منجر شود. با توجه به اینکه افکار اندیشمندان هر دوره پاسخگوی نیازهای آن زمان بوده و تا حدودی مبتنی بر تحولات آن عصر می‌باشد، اندیشه‌های مفسران معاصر نیز می‌تواند تبیین‌کننده حقوق زن مطابق با تحولات عصر حاضر باشد.

در این پژوهش دیدگاه مفسران معاصر بویژه (علامه طباطبایی، فضل الله، رشید رضا، دروزه، طیب، مدرسی، قرشی و زحیلی) در مورد حقوق زن در خانواده بررسی می‌شود و به دلیل گستردگی موضوع به دو مبحث ازدواج و طلاق اکتفا می‌گردد.

۱-۲-۲- پرسش‌های پژوهش (پرسش‌های فرعی):

رویکرد مفسران معاصر به حقوق زن در خانواده در مبحث ازدواج چگونه است؟

رویکرد مفسران معاصر به حقوق زن در خانواده در مبحث طلاق چگونه است؟

۱-۲-۳- فرضیات پژوهش :

۱- برخی از مفسران معاصر مانند: طیب و مدرسی، بیشتر هم خود را به حقوق مادی زن در ازدواج معطوف کرده‌اند، در حالی که غالب مفسران معاصر مانند : رشید رضا و فضل الله در تبیین این حقوق به مسائل روانشناسی و اخلاقی توجه ویژه دارند.

۲- در مسأله طلاق برخی مفسران معاصر تنها به حقوق مادی زن می‌پردازند مانند : زحیلی و قرشی، اما برخی دیگر مانند علامه طباطبایی و دروزه، حقوق معنوی، احساسات و عواطف زن را نیز مورد توجه قرار می‌دهند.

۱-۲-۴- اهداف پژوهش و ضرورت آن:

ضرورت: زن نقش بسزایی در تربیت فرزندان و ایجاد آرامش روحی و روانی ایفا می‌کند، لذا عدم شناخت جایگاه و حقوق وی و رعایت نکردن این حقوق پیامدهای سوئی برای خانواده و به تبع آن جامعه به دنبال خواهد داشت. بنابراین ضرورت شناخت و رعایت این حقوق آشکار است.

اهداف :

- تبیین حقوق زن در مباحث ازدواج و طلاق
- شفاف سازی حدود اطاعت زن از شوهر
- تبیین نگاه اخلاقی قرآن به حقوق زن در خانواده

۱-۲-۵- پیشینه پژوهش:

باتوجه به اهمیت موضوع زن و حقوق وی در قرآن کریم، کتابهای متعددی در این موضوع به رشته تحریر در آمده است، اما عموماً جنبه‌های مختلف شخصیت و حقوق زن در قرآن را همزمان مورد توجه قرار داده‌اند.

برخی از این کتابها با بهره‌گیری از تفاسیر محدود به صورت بسیار مختصر به موضوع پرداخته‌اند

مانند:

- العقاد، عباس محمود، *المرأة فی القرآن*، نشر نهضة مصر، قاهره، بی تا.
- کامرانیان، عباسعلی، *نظام حقوق زن و شوهر در قرآن*، نشر المعی، تهران، ۱۳۸۶ ش.
- مصباح یزدی، محمد تقی، *حقوق زن در قرآن*، مؤسسه امام خمینی (ره)، قم، ۱۳۸۲ ش.

البته برخی نویسندگان مفصل‌تر موضوع را مورد توجه قرار داده‌اند، از جمله:

- مهریزی، مهدی، *شخصیت و حقوق زن در اسلام*، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۸۲ ش.
- در این کتاب نویسنده به مباحثی مانند: تمکین و نشوز، نفقه، مهریه و طلاق پرداخته و از تفاسیر نیز بهره گرفته است، اما اهتمام اصلی روایات فریقین در مسأله مورد نظر بوده و بیشتر بر استفاده از منابع فقهی تکیه کرده است در حالی که قصد از پژوهش حاضر توجه به رویکرد مفسران معاصر به این مسأله است.

۱-۳- خانواده از نگاه اسلام

خانواده یکی از مهمترین موضوعاتی است که در کانون توجه دین اسلام قرار گرفته شده است. خانواده از نظر اسلام هسته اولیه جامعه بود است لذا آیات قابل توجهی و سخنان فراوانی از بزرگان دین در این باره مطرح شده است که در جای خود بدان خواهیم پرداخت.

۱-۳-۱- اهمیت تشکیل خانواده

بنابر طبیعت انسانها، زن و مرد باید در کنار هم زندگی کنند. به همین منظور با پیمان ازدواج بین این دو، نهادی به نام خانواده در راستای رسیدن به اهداف طبیعی آنان تشکیل می‌شود. ازدواج عملی است که پیوند بین دو جنس مخالف را بر پایه روابط پایای جنسی موجب می‌شود.^۱

ازدواج از آن جهت که زن و شوهر برای ارضای تمایلات شخصی و برآوردن نیازهای فردی تن به انجام آن می‌دهند، یک مسأله شخصی و فردی محسوب می‌شود و از آن جهت که بنیان جامعه انسانی با زناشویی زن و مرد شکل می‌گیرد و آنان برای تشکیل خانواده ناچارند از ضوابط و نظام حقوقی خاصی پیروی کنند، امری اجتماعی به حساب می‌آید. به این ترتیب ازدواج عامل پیدایی خانواده است و خانواده از دیدگاهی، یک نشان یا نماد اجتماعی شمرده می‌شود و برآیند یا انعکاسی از کل جامعه است.^۲ خانواده واحدی اجتماعی با ابعاد گوناگون است که به دلیل اهمیت و جایگاه ویژه‌اش از دیر باز مورد توجه اندیشمندان اجتماعی قرار گرفته است. خانواده، در طول اعصار و قرون متمادی پایدار و پاینده بوده و دارای ارتباط و کنش متقابل با اجزا و نهادهای دیگر جامعه می‌باشد.

گسترش مدنیت بشری در سایه ازدواج میسر است و تأمین رفاه بدون تشکیل خانواده‌ای متعهد و مسئول امکان ندارد. بر این اساس ازدواج یکی از ارکان مدنیت و راهی مهم برای آسایش جامعه و رفاه بشر به شمار می‌رود.

^۱ - ساروخی، باقر، مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده، چاپ دوم، تهران، انتشارات سروش، ۱۳۷۵ ش، ص ۲۳.

^۲ - همو، ص ۱۳۴.

۱-۳-۲- آثار روانشناختی تشکیل خانواده

انسان برای رشد و تکامل، نیازمند آرامش روحی و روانی است. تأمین سلامت روانی افراد بدون در نظر گرفتن نقش خانواده امکان پذیر نمی‌باشد. هر فرد در بستر خانواده می‌تواند به آرامش و تعادل فکری و روحی برسد. خانواده مهمترین نهادی است که افراد جامعه را پرورش می‌دهد و در سلامت و یا عدم سلامت روحی آنان نقش اساسی ایفا می‌کند. لذا زوجین پس از تشکیل چنین نهاد مقدسی باید تأمین کننده آرامش روحی و روانی همدیگر باشند. اکنون به اختصار به برخی از مهمترین آثار روانشناختی ازدواج اشاره می‌شود:

۱-۳-۲-۱- ارضای نیازهای جنسی

یکی از غرائز اصلی انسان، غریزه جنسی است. محرک آدمیان به امر ازدواج، فطرت، طبیعت انسانی و وجود کشش جنسی در او و به صورت غریزه است که در سنین معین رشد پرورش یافته و ظاهر می‌شود. در شریعت اسلامی توجهی جدی به این غریزه و جایگاه آن شده است. اسلام در توجه به غریزه جنسی واقع‌بین است. در روایتی آمده است که از امام صادق(ع) سؤال شد: چرا زانی را کافر نمی‌نامی ولی تارک الصلاة را کافر نام نهاده‌ای، دلیل آن چیست؟ حضرت فرمود:

« زانی به آن جهت به این کار اقدام کرده که شهوت بر او غالب شده، اما بی نماز بر اثر سبک شمردن نماز آن را ترک کرده است، زنا کار از این عمل لذت می‌برد و برای دست یافتن به لذت اقدام به آن عمل کرده ولی بی نماز چنین نیست و قصد لذت ندارد. »^۱

فرد با ازدواج نیاز جنسی خود را به صورت مشروع و بر اساس ضوابط مورد تأیید ارضا و اقتناع می‌کند. ارضای آزادانه نیاز جنسی، مشکلات عاطفی فراوانی را برای جوامع و انسانها به دنبال دارد؛ به

^۱ - کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، چاپ چهارم، تهران، دار الکتب الإسلامیة، ۱۴۰۷ ق، ج ۲، ص ۳۸۶.